



## חולה מסוכן שמתעקש לאכול מצה – האם יצא ידי חובה?

לקראת חג הפסח הבא עלינו לטובה נעסוק בשאלה מעניינת הקשורה לדינו של החולה שאינו יכול לאכול מצה או מרור או לשתות יין מחמת מצבו הרפואי.

לא מעט חולים מנועים ברמה כזאת או אחרת מאכילת מצה, מרור או משתיית יין. הסיבות הרפואיות לכך מגוונות וכן רמת החומרה משתנה מחולה לחולה. ישנם חולים שאכילת מצה או מרור או שתיית יין מסוכנת באופן ישיר עבורם. ישנם חולים שרק נמצאים במצב של חשש סכנה. ישנם חולים במצב של "חולה שאין בו סכנה", ומחמת חולשתם שואלים האם הם פטורים ממצוות אלו או לא. וישנם שאינם חולים כלל, אלא שישנה הערכה רפואית כי אכילת מצה ושתיית יין עלולים לגרום להביאם למצב של חולה שאין בו סכנה.

נבאר בקצרה את יסוד ההלכה.

במקרה של סכנה, או אפילו ספק סכנה, ההלכה פשוטה וברורה, שהרי ספק פיקוח נפש דוחה את כל עבירות שבתורה. ואם פיקוח נפש דוחה את איסורי התורה החמורים ביותר, כמו חילול שבת, בודאי שהוא דוחה קיום מצות עשה. לכן, לא רק שמי שקיום מצוות אלה עלולות לסכן את בריאותו פטור מלקיימן, אלא שאסור לו לקיים מצוות אלה, משום שאסור לו לאדם לסכן את חייו, אפילו לשם קיום מצווה.

משום כך, אדם שבכל זאת יקיים מצוות אלו למרות שהוא פטור מהן, ולמרות שאסור לו לקיימן, הרי זה בכלל מצוה הבאה בעבירה.

מהר"ם שיק (אורח חיים סימן ר"ס) כותב שהדבר אף גרוע יותר ממצוה הבאה בעבירה, משום שאין כאן אלא עבירה, שלא אמרו כן אלא בכגון מי שגוזל לולב, שמכל מקום עושה מצווה, אלא שהיא באה מחמת עבירה, ומכל מקום אינו יוצא בה ידי חובתו, אבל במקרה דנן, הרי הוא פטור בכלל מן המצווה, ועצם קיומה הוא עבירה עבורו.

טעם נוסף מבואר בשו"ת יהודה יעלה (חלק א או"ח סי' ק"ס):

"על דבר השאלה על החולה שהזהירו אותו הרופאים מומחים שלא יאכל מצה ומרור כלל בלילי פסח, שאם יאכל יהיה בסכנה גדולה. והחולה רוצה להחמיר על עצמו ולסכן את עצמו, אם יברך על אכילתו או לא.

פשיטא מלתא דעל זה נאמר "אל תצדק הרבה למה תשומם". ולא זה שחסיד שוטה הוא, אלא דאיסורא עביד, דכתיב אלה המצות וכו' וחי בהם ולא שימות בהם, ומזה לפינן 'אין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש', לעבור גם בקום ועשה עבירה בידים, מכל



## פרשת ויקהל-פקודי - החודש תשפ"א הרב יוסי שפרונג - ראש בית המדרש

שכן לעבור על מצוות עשה בשב ואל תעשה דקיל.<sup>1</sup> וממילא אם אוכל, מכל מקום אין זה מברך אלא מנאץ, דאיך יאמר "וציונו" ותורה אמרה "ושמרתם מאד לנפשותיכם", וכן "וחי בהם" וכו', וגם אין לך מצוה הבאה בעבירה גדולה מזו".

בדבריו, הוא רומז למאמר חז"ל (ב"ק צ"ד ע"א, סנהדרין ו' ע"ב) "הרי שגזל סאה חטין וטחנה ואפאה והפריש חלה וברך, אין זה מברך אלא מנאץ", ומזה למד הרמב"ם (פ"א מברכות הי"ט) דאסור לו לברך על אכילת דבר הגזול, וכן פסק השו"ע (סימן קצ"ו סעיף א), ואף שהראב"ד חולק על דברי הרמב"ם וסובר שמכל מקום אין לו לאכול בלי ברכה, נראה פשוט שאין זה אלא לגבי ברכת הנהנין, שלגביה אמרו חז"ל שאסור לו לאדם ליהנות מן העולם הזה ללא ברכה, אבל לגבי ברכת המצוות, כגון במקרה דנן בברכת "על אכילת מצה", כיון שהוא פטור מקיום המצווה ועבירה היא בידו, בודאי אינו יכול לברך "אשר קידשנו במצוותיו וציונו" כאשר הקב"ה מצווהו שלא לקיים את המצווה במצב זה.

רבתינו דנו בהלכה זו בהקשר נוסף. עד עתה ראינו שהאדם פטור ממצוה במידה שיש בקיומה סכנה עברו, וכן שאסור לו לקיימה, וכן שאין לו לברך אם בכל זאת החמיר על עצמו שלא כדין. אך האם בפועל יצא ידי חובתו או לא?

נניח מצב של אדם שבתחילת ליל הסדר היה במצב של סכנה, ומכל מקום במצב זה אכל מצות ומרורים ושתה ארבע כוסות. במשך הלילה הוטב מצבו ויצא מן הסכנה. האם כעת הוא יחויב לחזור ולקיים את המצוות הללו, או שכבר יצא ידי חובתו?

בשו"ת עונג יום טוב (סימן מ"א) האריך לדון בשאלה זו בטוב טעם ודעת, ומכריע שלא יצא ידי חובתו וצריך לחזור ולאכול. נביא את אחת מראיותיו.

בגמרא ביבמות (דף ס"ד עמוד ב') הגמרא דנה האם חזקה נקבעת בפעמיים או בשלש פעמים. לגבי מסקנת ההלכה נאמר:

"כי אתא רב יצחק בר יוסף, אמר: עובדא הוה קמיה דר' יוחנן בכנישתא דמעון ביה"כ שחל להיות בשבת, ומלה ראשונה ומת, שניה ומת, שלישית - באה לפניו, אמר לה: לכו ומולי. א"ל אביי: חזי דקשרית איסורא וסכנתא".

(רב יצחק בר יוסף סיפר שהיה מעשה אצל רבי יוחנן בבית הכנסת של "מעון", שבאו לשאול אותו ביום הכיפורים שחל להיות בשבת, על מקרה טראגי שבו היו שלש אחיות, ושתי האחיות הראשונות מלו את בניהן ומתו מחמת המילה, ובאה השלישית לשאול אותו האם למול את בנה מחשש סכנה. רבי יוחנן הורה לה למול אותו באותו היום. מכאן הוכיח רב יצחק שלדעת רבי יוחנן חזקה אינה נקבעת בפעמיים, שאם לא כן היה אסור לה למול אותו ולסכנו. בתגובה למעשה זה אמר אביי לרב יצחק, שים לבך שעל ידי הוראה זו הנך מתיר איסורים, משום שבמקרה הזה התיר רבי יוחנן לדברך את מילתו ביום הכיפורים שחל להיות בשבת, ואם היתה

<sup>1</sup> כלומר, אם הותר לעבור עבירה בידים, כגון לחלל את השבת או לאכול מאכלות אסורות, עבור פיקוח נפש, כל שכן שמותר לבטל מצוה בהימנעות בלבד מקיומה.



## פרשת ויקהל-פקודי – החודש תשפ"א הרב יוסי שפרונג - ראש בית המדרש

חזקה נקבעת בשתי פעמים והיה אסור למולו, היה למילה זו דין של מילה שלא בזמנה שאינה דוחה את השבת ויום הכיפורים!<sup>2</sup>).

מדוע אם היה פטור מלמול היה למילה זו דין של מילה שלא בזמנה? מכן מוכיח העונג יום טוב, שמצוה שאינה צריכה להיעשות משום סכנה אינה נחשבת כעשויה, ולכן (אף שבמילה מכל מקום כבר אינו ערל) היא נחשבת לחילול שבת. לפי זה, גם בנידון דנן, מי שהיה פטור והיה אסור לו לקיים את המצווה מחמת הסכנה, אינו נחשב כמי שקיים את המצווה ולא יצא ידי חובתו, ואם במהלך הלילה כאמור יצא מכלל סכנה עליו לשוב ולקיים את המצווה.

בהקשר זה מעניין לראות את התייחסותו של הגר"ש אלישיב (קובץ תשובות חלק א סימן צג) לטענת השואל שם שלכאורה כיון שלאחר שאכל את המצה לא רק שלא הסתכן עוד אלא אף החלים במהלך הלילה, אם כן התגלה שאבחנת הרופאים הייתה מוטעית ולא היתה סכנה באכילת המצה, ואם כן בכל מקרה יצא ידי חובתו. על כך משיב הרב אלישיב:

"ואני לא ידעתי, הרי לפי הדין אם רופאים אוסרים עליו לאכול מצה, אם משום דבודאי יסתכן אם מצד ספק, הרי החולה פטור בבירור באותה שעה, וזה לא חשוב מה שקרה נס והוא ניצל מן הסכנה, סוף סוף בזמן שאכל היה פטור בהחלט".

זאת במקרה של סכנה או ספק סכנה. במצב של חולה שאין בו סכנה, הדעות בפוסקים חלוקות.

במהר"ם שיק (אורח חיים סימן ר"ס) נשאל האם מי שעל פי הרופאים אכילת מצה ומרור יכניסו אותו לסכנה, והחולה רוצה להחמיר על עצמו ולאכול, האם רשאי לברך. יסוד הספק בשאלה היה האם הוא רק "פטור", ואז יהיה דינו דומה לנשים הפטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן ובכל זאת דעת התוספות (קידושין לא, א) – וכך מנהג עדות אשכנז – שיכולות להחמיר ולקיים המצווה בברכה, או שהוא בגדר של "איסור", ואז יהיה דינו כמצווה הבאה בעבירה. מהר"ם שיק כותב בפשיטות, כאמור לעיל, שהדבר נחשב למצווה הבאה בעבירה ואסור לאכול או לברך.

עוד הוא מוסיף שאם הדבר מזיק מיד לבריאותו, הדבר אינו נחשב כלל בגדר "אכילה", כמו שכתב הרמב"ם (הלכות תרומות פרק י הלכה ח), אמנם אם רק לאחר זמן הוא מזיק לבריאותו יתכן שהדבר בכלל אכילה (ובכך ביאר את מה שכתב השולחן ערוך (סימן תע"ב סעיף י) שמי שמזיק לו שתיית יין ידחוק עצמו לשתות ד' כוסות, ומן הסתם כל שכן במצה ומרור, שיש לומר שהנזק בזה בא רק לאחר זמן. ובכל מקרה אין מדובר במצב שהדבר מסכן אותו.

ומשמע מדבריו שם, שבאופן שנחשב חולה שאין בו סכנה, הוא חייב לקיים מצוות אלו.

באופן כללי יותר, דן בשו"ת שבט הלוי (חלק ה סימן ריט) בשאלה האם חולה שאין בו סכנה חייב בקיום מצוות עשה או פטור מהן<sup>3</sup>. הוא מביא את דברי החלקת יואב, שהסתפק בהבנת הפטור שמצינו במסכת סוכה (כו, א) לחולה שאין בו סכנה מקיום מצוות הסוכה<sup>4</sup>, האם זהו

<sup>2</sup> עיין שם בהמשך הסוגיא שאינו קשור לנידוננו.

<sup>3</sup> כמובן שכל הנידון הוא במקום קושי רב מחמת החולי, ושאי אפשר לו לקיים המצווה אם לא בצער גדול שישפיע על מחלתו אף שלא יביא אותו לידי סכנה.

<sup>4</sup> ראה מאמרנו לחג הסוכות תשפ"א.



## פרשת ויקהל-פקודי - החודש תשפ"א הרב יוסי שפרונג - ראש בית המדרש

פטור ייחודי במצוות סוכה ומטעם "תשבו כעין תדורו", או שזהו פטור כללי מכל מצוות עשה שבתורה, שאף שעבירות שבתורה אינן נדחות אלא מפני פיקוח נפש, מצוות עשה קלות הן יותר והאדם נפטר מהן גם במצב של חולי שאין בו סכנה. השבט הלוי דוחה בתוקף את דבריו וכותב כי ברור הדבר שאין פטור גם ממצוות עשה אלא במצב של סכנה.

במנחת אשר לבראשית (מהדורה חדשה סימן נ"ט) האריך לדון לאור דברי הרמ"א (אורח חיים סימן תרנ"ו) שביאר שאין אדם חייב להוציא הון רב על קיום מצוות עשה (ובשונה מעבירות שבכדי לא לעבור עליהן האדם מחוייב להוציא כל ממונו), האם יש ללמוד מזה גם לענין צער וטורח, שאינו חייב להצטער רבות או לטרוח רבות בכדי לקיים מצות עשה, או שמא אין גבול למידת הצער והטורח שהאדם מחוייב בהם בכדי לקיים מצות עשה.

לאחר שהוא מביא את דברי החלקת יואב (קונטרס בדיני אונס ענף ז') שהביא גם השבט הלוי, הוא מביא מקור לדברים מדברי המשנה ברורה (סימן תע"ג ס"ק מ"ג), שכתב לגבי מרור, שחולה שאין בו סכנה פטור מאכילתו.

מקור עיקרי לנידון מביא רבינו בעל המנחת אשר מדברי התוספות ביבמות (ע' ע"א) שכתבו שטומטום אינו חייב לקרוע את הכיסוי על האיבר בכדי למול. לא מסתבר לפרש דבריהם מטעם שיש בזה סכנה, שהרי התוספות כותבים ש"מסתמא" הוא פטור, ולא בפסקנות, ולכן מסתבר שהכוונה מצד הצער והחבלה שיש בדבר, שמחמתם הוא נפטר מקיום מצות עשה (אלא שמעיר, שלדעת האבני נזר (אה"ע סימן א) שכתב שאדם חייב להוציא כל ממונו בכדי שלא לבטל מצות עשה למשך כל חייו, אם כן הוא הדין לגבי מניעת מילה שהיא ביטול המצווה למשך כל חייו, ואם כן הוא הדין לגבי צער בביטול מצווה זו, ולכן מבאר שיתכן שכוונת התוספות שאין אדם חייב לשנות מטבעו ותולדתו בכדי לקיים מצוה).

לסיכום הוא כותב:

"ונראה עיקר להלכה דלגבי סכנת אבר או כל נזק רפואי שאין לו מזור ועלול להיות בלתי הפיך ודאי אינו חייב לחלות לקיים מצות עשה, ואפשר דאף חטא יש בזה דאין האדם רשאי לחבול בעצמו כמבואר בב"ק (צ"א ע"ב), ולא מצינו שהתירו לצורך מצוה, אבל בצער בעלמא ואף חולי קל בר חלוף מדת חסידות יש ולפעמים אף חיוב להצטער כדי לקיים מצוה".

הרי שמחד גיסא מסכים רבינו שליט"א להנחת החלקת יואב שלא רק סכנה פוטרת מקיום מצות עשה, ומאידך מכריע כי מכל מקום צער גרידא וכן חולי קל בר חלוף לפעמים הוא בגדר חיוב ולפעמים בגדר מידת חסידות לקיים מצוה זו.

ונראה שהאמת היא שברוב המצבים חולה שנמצא במצב של חולה שאין בו סכנה, ואין חשש לסכנה על ידי קיום המצוות, אכן יוכל במידה מסויימת של התאמצות לקיים את המצווה ללא נזק ממשי. מאחר שלכל הדעות ישנו הבדל יסודי בין חולה שיש בו סכנה לחולה שאין בו סכנה לענין זה, שחולה שיש בו סכנה הוא במצב של "פטור" מן המצווה, אבל חולה שאין בו סכנה אינו "פטור" אלא רק אינו מחוייב להצטער כל כך על המצווה, ובדומה למי שאינו יכול לקיים מצוות אתרוג ללא שיוציא עליו הון רב שבודאי עדיין נחשב מחוייב במצווה אלא שבמצב העניינים הנוכחי הוא "אינו מחוייב", אבל אם יעשה זאת בודאי קיים מצוה, ברור שמידת חסידות היא, ולפעמים אף חיוב, לטרוח בכדי לקיים את מצוות הבורא.



## פרשת ויקהל-פקודי - החודש תשפ"א הרב יוסי שפרונג - ראש בית המדרש

יתירה מכך, הרוצה במצב כזה בכל זאת לקיים את המצוה יוכל להתאמץ למצוא פתרונות הולמים שיאפשרו לו לקיים את המצוות למרות מצבו. כך למשל בנוגע לאכילת מצה, הוא יוכל בהתייעצות עם רופא ועם רב לאכול את המצה כשהיא מפוררת, או לשתות מים תוך כדי האכילה, ואפילו לשרות אותה סמוך לאכילה במים (או אפילו במי פירות), וכן יוכל לצמצם בשיעור המצה הנאכלת עד למינימום ההכרחי מבחינה הלכתית (כ-20 גרם מצה), ובכך יזכה לקיים את מצוות התורה כראוי וכנכון.